

Moğolların XIV.-XVI. Yüzyılda Kırgızlar ve Kazaklar Üzerindeki Etkileri

Mustafa KALKAN*

XIV. yüzyılda meydana gelen gelişmeler, istilacı güçlerin batıya doğru hareketleri ve siyasî yapılanmalar asra mührünü vurmuş, birçok etnik yapı Merkezî Asya'da bu dönemde şekillenmeye başlamıştır. XIV. yüzyılın hareketli geçen askerî mücadeleleri, Orta Asya coğrafyasında birçok yerleşim merkezinin yok olmasına ve bir zamanlar önemli şehirler olarak kabul edilen ticaret merkezlerinin yer değiştirmesine sebep olmuştur. Zengin jeo-stratejik bölgelerin zamanla farklı kavimlerin eline geçmeye başlaması ve buraların istilacı kavimler tarafından alınmasından sonra yönetimi sırasında görülen uygulamalar istilacı gücün hareketlerine göre değişiklik göstermiştir. Kültür tarihi açısından düşünüldüğünde, sosyal hayatın günlük seyrini etkileyen ve büyük kayıplara neden olan yağma saldırılarının yok ettiği zenginlikler sadece mimarî kalıntıların ve yerleşim bölgelerinin yakılıp yıkılması değildir. Büyük medeniyetlerin yerle bir edildiği saldırılarda kültürel kaybın yanı sıra etnik hareketlilikler yaşanmış ve birçok milletin sosyal kimliğinde ağır tahribat yapılarak kan birliği bozulmuştur. Doğudan gelen ve askerî güce dayalı olarak yerli medeniyetleri istila eden göçebe kavimlerin, büyük etnik kitlelerin sosyal birlik ruhuna özellikle zarar verip bu birliği parçalamak istedikleri görülür. Bu birlik askerî amaçlar doğrultusunda parçalanarak yapılan demografik dağıtım planında yerleşik kültürün mensubu olan milletlerin küçük guruplar halinde farklı bölgelere yerleştirilerek buralarda eritilme amacı güdülmüştür.

İstilacı güçlerin büyük medeniyetler karşısında askerî üstünlük oluşturma şansına rağmen, yerleşik medeniyetin demografik üstünlüğünü sayı fazlalığına dayalı olarak eritme avantajı şeklinde kullandığı görülür. Bu risk, istilacı göçebe kavmin büyük korkuları arasında yer aldığı için istila edilen kavmin sosyal yönden bir bütünlük oluşturup istilacı kavme karşı koymasına fırsat verilmeden yapısı parçalanmak istenmiştir. Bu da birçok askerî istilada uygulanmış ve yerleşik kültürün mensupları ya işgal sırasından kılıçtan geçirilerek korkuyla yerleşim yerlerinden uzaklaştırılmış ya da küçük guruplara ayrılarak yaşadıkları yerlerden çok uzakta bulunan coğrafyalara sürgün

XIV.-XVI. Yüzyılda Kırgızlar ve Kazaklar Arasında Moğol Komponentlerinin Oluşturduğu Etnik Baskılar

edilerek yerleştirilmişlerdir. Bütün istilacı kavimler bu tür askerî riskleri göz önünde bulundukları için istila ettikleri kavimlerin büyüklüklerine göre çeşitli planlar hazırlamış ve bunu kademe kademe uygulamışlardır. Moğol istilasını da askerî üstünlüğün getirdiği bir istila türü olarak görülmüş, ele geçirdiği hakimiyeti bu güce dayalı olarak uzun süre kullanmanın yollarını arayarak istila ettiği yerdeki kavimlerin etnik birliğini parçalayıp, birlik oluşturmalarına fırsat vermemiştir¹. Açıklanan hareketler sadece Moğollara has olan uygulamalar değildir, Atilla Hunları (Batı Hunları) da aynı politikayı takip etmiş ve Avrupa'nın etnik kimliğinin şekillenmesine büyük zarar vermişlerdir. Bu olaylar sırasında yerleşik kavimlerin sosyo-kültürel kimliklerinde yaşanan büyük hareketliliklerin yanı sıra etnik kimliklerinde de değişimler görülmektedir. Farklı bölgelerdeki yabancı kavimlerin arasına sürülen yerleşik medeniyet temsilcilerinin topraklarına geri dönmelerine ya da kendi topraklarında yaşasalar bile o etnik birliği oluşturan diğer guruplarla bir araya gelerek hareket etmelerine asla izin verilmemiştir².

Bütün yapılanlara rağmen istilacı güç ele geçirdiği topraklarda yerleşerek hâkimiyetini sağlamlaştırmak istediği zaman azınlıkta kaldığı için sayı itibariyle bir baskı oluşturamamakta ve zamanla yerleşik kavmin içinde erime tehlikesiyle karşı karşıya kalarak, askerî hâkimiyeti etnik erimeye uğramaktadır. Moğollar gibi, askerî güçleriyle Avrupa'nın içlerine kadar uzanan ve Slavların sosyal kimliği üzerinde etki oluşturan Kıpçakların zamanla kültürel-demografik yönden erimesi buna gösterilebilecek başka bir örnektir. Yaşanan bu işgal hareketlerine, zaman içerisinde istilacı gücün işgal ettiği topraklardan uzaklaştırılmasına, ekonomik kayıplara ve kültürel zararlara rağmen çıplak gözle görülmeyen kayıpların milletlerin hayatlarında önemli bir yer tuttuğu unutulmamalıdır. Verilen kayıplar sadece maddî unsurlardan oluşmamakta, etnik tabanda kaybedilen sosyal doku güçlü kültürlerde bile kaynaşmalarla ancak asırlar sonra telafi edilebilmektedir. İşte bu etnik kaybın yaşandığı asırlardan biri de XIV. ve XV. asırdır. Moğolların buldukları coğrafyada hâkimiyetlerini tesis edip, iç mücadeleler sırasında bütünlüklerini sağlayarak bir devlet teşkilatı şeklinde ortaya çıkışları XIII. yüzyılın sonlarına doğrudur. Askerî yayılma politikasını tatbik etmeye başladıkları XIV. asırdan itibaren ise artık başka coğrafyalarda hâkimiyet tesis etme amacına yönelerek, büyük imparatorlukların hareket tarzlarını benimsedikleri görülür.

Yukarıda açıklanan politikaların Moğollar arasında benimsenmeye başlaması

Moğol ordularını tehlikeli kılan en önemli özelliklerden biri olmuştur. Çünkü Moğollar yerleşik medeniyetler üzerinde hâkimiyet tesis etmeden önce kendi aralarındaki askerî hareketlerde sadece zafer ve yağma planları taşımış, güçlü bir devlet geleneğine, oturmuş bir sosyal düzene, zengin ekonomiye, vergi sistemine, posta teşkilatına vd. sistemleri kurma amacına ilk zamanlarda yönelmemişlerdir. Kültürel olarak kendilerinden daha gelişmiş bir sosyal hayata sahip olan boyların işgal edilmeye başladığı tarihlerden itibaren Moğollar, Uygurlarında yardımlarıyla yerleşik kavimleri yönetme ve onları kontrol altında tutma mecburiyetinin getirdiği politikaları şekillendirmek zorunda kalmışlardır. Moğollar işte bu tarihlerden itibaren yerleşik kavimler için tehlikeli olmaya başlamış, Karakitaylar gibi sadece askerî işgalciler olarak kalmamış ele geçirdikleri yerler üzerinde uzun süreli hâkimiyet planları yaparak politikalarını bunun üzerine oturtmuşlardır³. Moğolların bu planlarla beraber ele geçirdikleri yerlerde yaşayan kavimlerin sosyal yapıları üzerinde baskı kurarak, yer değiştirme politikaları tatbik edip, etnik eritme tasarıları ve demografik dağılım hesapları yaparak hareket ettikleri dönemler yaşanmaya başlamıştır.

Bu hareketler sırasında özellikle Yenisey bölgesinden tanıdıkları, kalabalık olmaları sebebiyle askerî güçlerinden çekindikleri ve batıdaki ilerleyişleri sırasında ilk karşılaştıkları boylardan biri olan Kırgızların durumunu özel olarak değerlendirdikleri görülür. Kazakların bulunduğu coğrafyada yaşayan ve siyasî olarak daha şekillenmemiş olan etnik birliği oluşturan farklı kavimler üzerindeki hâkimiyeti ise çok kolay olmuş, askerî ilerleme safhasını tamamladıktan sonra sadece bugünkü Kazak coğrafyasında yaşayan farklı boyların bir araya gelerek askerî bir bütünlük oluşturmaya fırsat vermemenin yollarını aramışlardır. Moğolların bölgede tam olarak hâkimiyet tesis edip batıda uzak mesafelere açılma hesaplarını yaptığı yıllarda Kırgızların, Moğol hâkimiyetini reddederek, Güney Sibir bölgesindeki diğer kavimlerle ittifak kurma yolunu tercih ettiği görülür. Bu hareketler, Moğolların Kırgızlar üzerine saldırmasına neden olmuş fakat ilk saldırılarda Kırgızlar müttefikleri ile beraber Moğol birliklerine büyük zararlar vermişlerdir. Moğollar uzak bölgelerde kaybedilen mücadelelerin üzerine büyük birliklerle tekrar Kırgızlar üzerine saldırmış ve onları ağır bir yenilgiye uğratarak, askerî birliklerinin bir kısmını kılıçtan geçirip diğerlerini ise esir almışlardır (1217-1218). Bu tarihlerden sonra Moğollar değişen her han döneminde Kırgızları bir yerden başka bir yere sürmüş Kırgızların hiçbir zaman için bir bölgede kalarak güç

XIV.-XVI. Yüzyılda Kırgızlar ve Kazaklar Arasında Moğol Komponentlerinin Oluşturduğu Etnik Baskılar

oluşturup bir daha karşı koymalarına fırsat verilmemiştir⁴.

Moğolların askerî hareketleri sırasında Kırgızlar, Yenisey bölgesinde buldukları dönemde özellikle Moğol orduları tarafından batıya Tanrı dağları (Talas, Issık Köl, Narın, Koçkor) ve Uygurların yaşadıkları yerlere, kuzeyin uzak bölgelerine, Mançurya'ya ve Çin'in kuzeyine sürülmüşlerdir. Bu da kalabalık olarak gördükleri Kırgızların parçalamasına yetmemiş ayrıca kendi ülkelerinde Moğolların arasına boylar ve aileler halinde ayırarak yerleştirmiş, bir kısmını ise Moğol ordusunda öncü birlik olarak kullanmışlardır⁵. Organize hareketlerin ve aradan geçen uzun sürenin etkisiyle de Moğol boyları, Kırgız boyları arasına karışmış ve daha sonra bu topraklarda kalarak varlıklarını sürdürmenin yollarını aramışlardır. Karakitay saldırıları sırasında Karahanlıların hâkimiyetine son verildiği tarihlerde, Tanrı dağları bölgesinde yaşanan etnik hareketlilik dönemi kısa sürmesine rağmen belirli bir etki oluşturmuş arkasından Moğol etnik hareketlilik dönemi başlamıştır. Uzun süre demografik olarak Kırgızlar üstünlüklerini devam ettirmişlerse de nüfus yoğunlukları sadece Tanrı dağları bölgesinde olmadığı için bu sahada etnik olarak kaçınılmaz bir erimeye uğramışlardır⁶. Kırgızların Yenisey bölgesinde nüfus potansiyeli yönüyle güçlü oldukları yıllarda bu tür problemlerle karşılaşılmamış kendi aralarında oluşturdukları sosyal yapı içine yabancı kavimleri fazla sokmamışlardır.

Bu sırada Maverâünnehir, Yedi su, Güney Kazakistan, Tanrı dağları, Deşt-i Kıpçak bozkırları ve Moğolistan coğrafyasında sürekli bir askerî hareketlilik yaşandığı için birçok kavmin etnik kimliği tam olarak şekillenmemiş ve siyasî birlik arayışları güçlü devletler haline dönüşememiştir. Kıpçak hâkimiyetinin sona ermesi ve ardından Moğol askerî gücünün kısa süre içinde Orta Asya bozkırlarında ezici bir şekilde Türk boylarını dize getirmesi, göç hareketleri sırasında etnik değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Moğol ulusunun çok geniş topraklarda hâkimiyet tesis etmesi sonucunda birçok Türk boyu gibi Kırgızlarda Kazaklarda (sonradan Kazakları oluşturacak olan boylar) bu devlete tabi olarak yaşama mecburiyetiyle karşı karşıya kalmışlardır. Gerçi Kırgızlar çok eski tarihlerden beri Moğollarla kuzeyde komşu oldukları için istilacı gücün özelliklerini diğer kavimlerden daha iyi bilmekte ve bu tecrübelerle dayalı olarak hareket planlarını şekillendirmekteydiler. Kırgızların çok köklü bir etnik kimlik taşımaları, devlet kurma geleneklerinin uzun tecrübelerle dayalı olaylarla şekillenmesi sebebiyle Moğollar karşısında farklı hareket tarzları benimsedikleri bilinmektedir. Moğol ulusunun farklı parçalara ayrılması sonucunda bilindiği gibi istila edilen yerler

Cengiz Han'ın çocukları arasında Kırgızların ve sonradan Kazak birliğini oluşturacak kavimlerin de dâhil olduğu pek çok Türk kavmi bölgelere ayrılarak paylaştırılmıştır⁷ Bu paylaşıma rağmen aradan çok uzun bir süre geçmeden bölgede Moğolların hareketlerine karşı siyasî hareketler başlamış ve Moğollara karşı koymak üzere çeşitli askerî girişimler gerçekleştirilmiştir.

XIV.-XVI. yüzyılda Kırgız boyları arasına giren çok sayıda Moğol kökenli boy vardır bunlardan birkaçını sayacak olursak Ongut, Bargı, Konurat (Türk kökenli olarak da kabul edilir), Katagan, Baarin, Nayman, Kereyit ve Merkit'in yanı sıra küçük guruplar arasında Kıyazı, Kodogoçun, Kara Kunas ve Arday gibi uruulardır⁸. Bunların dışında Bulgaç, Çoro, Munguş ve Oyrat boylarının da Moğol kökenli olması durumu ve Kırgız birliği içine dahil edilmeleri konusunda araştırmacılar arasında tartışmalar mevcuttur. V. İ. Yudin'e göre Balıkçı, Barak, Duulat (sonradan Türkleşmiş olabilir), Kuşçu, Mongol, Monoldor, Noygut gibi uruğlar da Moğol kökenlidir ve Kırgızların boy birliği içinde yer alarak onlarla karışmışlardır⁹. Bu yüzyılda Moğolların askerî-siyasî hareketlerine kısaca değindikten sonra incelememizde kavimlerin etnik tabanlarının geriye dönük olarak verileri taranacaktır. Bizim incelediğimiz zaman dilimi bu etnik oluşumun bir dönemini meydana getirir, bunun içinde eski etnik dönemlerin karşılaştırmalı olarak araştırılması gerekir. Çünkü hiçbir milletin etnik tabanı bir veya birkaç yüzyıl içinde şekillenmemiş, zamanla çeşitli etnik komponentleri (karışımları) içine alarak, karışıp kaynaşarak oluşmuştur. Belirtilen noktalardan hareketle Kırgızlarla Kazakların etnik yapıları geriye dönük olarak incelenip, Moğol komponentlerinin etkileriyle karşılaştırılarak meydana gelen değişim ortaya konmaya çalışılacaktır.

Kırgızlar, Tanğ sülalesinin kayıtlarında fizikî yapı olarak iki guruba ayrılmıştır, bu tasnife göre bir kısmının saçları kıvılcık, yüzü sarı ve gözleri gök renklidir. Diğer gurup ise, Asyenik özelliklere yakın bir fiziksel görünümle kara gözlü ve kara saçlı olarak tasvir edilir¹⁰. Kırgızların Yenisey bölgesindeki antropometrik özellikleri çok etaplı olan tarihi seyirleri sırasında değişmiş ve daha çok sonraki dönemlerde etnik karışıma uğramıştır. Kırgızlar arasında eski dönemlerden beri görülen, bugün bile kuzey bölgesinde bazı boylarda rastlanılan gök gözlü, sarı saçlı etnik kalıntıların mevcudiyeti Yenisey bölgesinde bulunan diğer Avrupaî kavimlerle karışıp karışmadığı sorusunu düşündürür. Bu bağ üzerine çalışan araştırmacılar¹¹. Avrupaî özelliklerden hareketle Kırgızların Vusunlarla olan yakınlığını araştırmış ve benzerlikleri tespit

XIV.-XVI. Yüzyılda Kırgızlar ve Kazaklar Arasında Moğol Komponentlerinin Oluşturduğu Etnik Baskılar

etmişlerdir¹².

Günümüzdeki Kırgız fizyonomisinde görülen belirgin özellikler ile Yenisey Kırgızları arasında görülen ve yine o bölgede yaşayan Dinling (Ting-ling) kavimlerine yakın özellikler sergileyen bu tipolojinin, etnik olarak asimilasyona uğrama durumu söz konusudur. Çünkü Gumilev'e göre¹³ Dinlingler, Güneydoğu Sibir bölgesinde yaşayan Avrupaî bir kavimdir, bunun içinde aşağıda Dinling fizyonomisinde görülen özellikler Kırgızlar arasında da vardır. Dinlingler, G. Grjimaılo'nun tarifine göre şu özelliklere sahiptirler; orta boylu (ara sıra uzun boylusuyla da karşılaşılmaktadır) iri, gelişmiş gövdeli, elma yüzü, derisinin rengi ak, sarı saçlı, kır burunlu (bazen kuş gagası gibi kemerli) ve renkli gözlüdür¹⁴. Belirtilen tanımlama da bazı Avrupaî özellikler mevcuttur.

Kırgızların Yenisey-Altay bölgesinde bulunan cesetlerinden elde edilen istatistikî veriler ile Tanrı dağları bölgesindeki veriler arasında bazı ölçü farklılıkları vardır. Bunun içinde yapılan antropolojik araştırmalarda özellikle, Kırgızların Yenisey etabının verileri ile Tanrı dağları arasındaki fizyonomik özellikler karşılaştırılıp vücut ölçülerindeki ortalama oranlar alınarak değerlendirmeler yapılmıştır. Kırgız ve Kazak antropolojisi ile ilgili olarak yapılan incelemelerde Kazakların-Kırgızlarla ve diğer Orta Asya halklarının etnik yapısıyla ilgili tablolarda bu benzerlikler açıkça görülür. Bu araştırmaların karşılıkları Kazak antropolojisi üzerinde çalışan akademisyenler arasında değerlendirilmiş ve aşağı yukarı ortalama yüzdeler tespit edilmiştir. Özellikle son dönem Kazak antropolojik verileri üzerine çalışan O. İsmailov¹⁵, K. Sihimbayeva gibi araştırmacıların verileri bu karşılaştırmayı daha da kolaylaştırmış ve benzerlikler rahatlıkla tespit edilebilmiştir.

Geçen zaman içinde farklı bölgelere göç ederek ya da ettirilerek yerleşim merkezlerini terk eden Kırgızların değişik etnik karışımlarla karışıp kaynaşması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu etnik karışmayla birlikte önceleri bazı farklı özellikler sergileyen Kırgız antropometrik yapısının zamanla değişikliklere uğradığı ve bugünkü durumuna geldiği anlaşılır. Bu etnik etaplar Kırgızlarda Türk, Moğol, Kalmak ve Tanrı dağları bölgesi Kırgızlaşma etabı şeklinde açıklanabilir¹⁶. Her iki etnik kaynaşma döneminde Yenisey-Altay bölgesindeki Kırgız boylarındaki mevcut özelliklerin dışında, Moğol fizyonomisine has olan antropometrik yapının daha baskın bir şekilde görülmeye başladığı anlaşılmaktadır. Arkeolojik araştırmalar sırasında ele geçirilen ve

her iki bölgeyi de (Yenisey ve Tanrı dağları) içine alan ceset örneklerinde bu değişimi etap etap izlemek mümkündür.

Günümüzde gerçek Moğol fizyonomisine en yakın özellikleri taşıyanlar arasında Buryat ve Tuva etnik gurubu görülür. Moğol nesli arasına Kazaklarla beraber Sovyet alimleri tarafından dahil edilen Kırgızlar, Güney Sibir özel tipi içine alınmaktadır. Moğollar ise ana gurup olarak Batı Asya nesli içinde Orta Asya tipine dahil edilmektedir, bu tipin genel özellikleri şöyledir: Gözleri ile saçları karadır, saçları dik, sakalları seyrek, yanak kemikleri genişçe, gözleri kısık, orta boylu antropolojik özellikler sergilemektedir. Kan gurupları ABO ve O ile B gurubunun ağırlığından oluşmaktadır¹⁷. Kırgızların fizyonomik yapılarında görülen özelliklerin yanı sıra kan gurupları O (A), (B) şeklinde görülür. Bu kan guruplarının yüzdelik dilimlerine bakıldığında Moğollarla kan akrabalığı yönüyle olan yakınlık göze çarpmaktadır.

Kırgızların genel fizyonomik özellikleri antropolojik ölçümlere göre ele alındığında Moğol komponentlerinin % 68-69'lara kadar ulaştığı görülür. Bazı araştırmacılara göre bu oran % 85-90'lara kadar ulaşmaktadır¹⁸, açıklanan yüzdelik etkininin oluştuğunu düşünmek imkânsızdır. Bu yüzde etnik yapı içinde büyük oranda bir etkileşim anlamına gelir ki antropolojik açıdan bakıldığında eldeki sonuç Kırgızların nerdeyse tamamen asimile edilmiş olması anlamını taşır. Bu da Kırgızlar arasında yer alan eski köklü boyların varlığını reddetmek, Kırgız sosyal bütünlüğünün en eski asırlara dayanan ve kendine has olan özel yapısını kabul etmemek demektir. Bu oranlar Kırgızlar arasında Moğol kökenli olan boylar için geçerli olan yüzdelik dilimler olarak kabul edilebilir. Moğol nüfusu bu oranda Kırgızları tamamen asimile edebilecek orana hiçbir zaman ulaşamamıştır. Bu etnik erime bütün Kırgızları içine almamaktadır, Yenisey Kırgızları üzerinde yapılan antropometrik ölçümler daha farklı sonuçları ortaya koymaktadır¹⁹. Fakat dikkatle konu ele alındığında Kırgızların Yenisey bölgesini boşaltmalarından sonra bölgede kalan diğer Kırgızların da Moğollarla etnik etkileşime girdikleri ve belirli ölçüde Moğol fizyonomisinden etkilendikleri görülür. Antropologlar tarafından arkeolojik buluntular sırasında eski dönemlerden itibaren cesetlerden elde edilen ölçümler, günümüz cesetlerinin fizyonomik ölçüleri ile karşılaştırılarak Kırgızların son vücut oranları bulunmuştur. Yüzyılları örneklendirecek olursak VIII.-XIV. XVII.-XVIII. yüzyıldaki ve diğer yüzyıllardaki antropometrik ölçümler birbirinden farklıdır, buda etnik tarihin zamanla tarihe seyre ve etkileşim içinde

XIV.-XVI. Yüzyılda Kırgızlar ve Kazaklar Arasında Moğol Komponentlerinin Oluşturduğu Etnik Baskılar

bulunduğu kavimlerin etnik yapısına göre şekillenmesinden kaynaklanmaktadır.

Moğol komponentlerinin Kırgızlar arasında güçlü olmasının tek sebebi Moğollar değildir, Moğollardan önce Karakitayların sonra Kalmakların fizyonomik etkileri sonucunda meydana gelen değişimlerinde Moğol tipinin baskınlaşmasında önemli bir etki oluşturmuştur. Etnik tabandaki değişimlerin zamana göre farklılık göstermesinin normal olduğu ve bunun etnik yapıyı oluşturan kavimlerin değişmesine bağlı bulunduğu tezini destekleyenler arasında S. M. Abramzon'da yer almaktadır. Abramzon'a göre, Tanrı dağları Kırgızlarının sosyal oluşumlarının şekillenmesine tesir eden etnik gelişmelerin bazı yönleri şöyledir: **1.** Kırgızların etnik şekillenme dönemleri, Doğu Tanrı dağları, Tanrı dağlarının çevresindeki bölgeler ve buraların yanı sıra Pamir-Alay'a yakın olan dağlık bölgelerde (Altay, İrtiş boyları ve Doğu Türkistan) tamamlanmıştır. **2.** XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla Tanrı dağları bölgesinde şekillenen Kırgız halkının etnik tabanını aşağıdakiler oluşturmuştur: **a.** Bu topraklarda çok eski dönemlerden beri gelerek yaşayan yerli Türk uruğları (Karluklar, Uygurlar ve Karahanlı Devleti'ne bağlı bulunan boylar), **b.** Merkezî ve Batı Tanrı dağları ile Pamir-Alay teritoryasında kuzey-doğu ve doğudan gelen kökeni Merkezî Asyalı olan Türk dilli uruğlar gurubu **c.** Kökeni Moğol ve Kazak-Nogay olan boylar. **3.** Günümüz Kırgızistan'ına her türlü etnik gurubun gelişi Moğollar dönemindedir. Bu dönemde etnik doku birçok boyun kaynaşmasıyla oluşmuştur²⁰. Kalmakların Moğollara yakın fizyonomik özelliklere sahip oldukları ve bugün bile Kırgızlar ve Kazaklar arasında Kalmak boylarının varlıklarını sürdürdükleri bilinmektedir.

Kırgızların içinde yer aldığı tarihi mücadeleleri Kazaklar da küçük farklılıklarla yaşamış, bu topraklarda bulunan kavimler Moğol istilasından olumsuz etkilenerek etnik tabanlarında büyük kayıplara uğramışlardır. Bugün Kazak diye tanımlanan ve etnik tabanda bu kavmi oluşturan kavimlerin farklı yapılardan meydana geldiği bilinmektedir. Sak guruplarının, sonradan Hunların, bir süre sonra Hsienpi (Moğol), akabinde Avar guruplarının (Moğol kökenli olanları da vardır) yanı sıra Kıpçak, Karakitay, Moğol ve son olarak da Kalmak etnik etkisi, Kazakları fizyonomik olarak etkilemiş ve Sak dönemi fizyonomisinde görülen bazı özellikler değişime uğramıştır. Saklar arasında da görülen Avrupaî özelliklerin zamanla Kazaklar arasında silindiği fakat Kırgızlara oranla günümüzde Kazakların yüzdelik oranlar itibariyle Kırgızlardan daha fazla Avrupaî antropometrik özellik taşıdığı görülür. Kazakların Kırgızlardan farklı olan tek yönü, siyasî hareketliliği ve fizyonomik değişimleri aynı coğrafyada yaşamalarından

kaynaklanmaktadır. Antropometrik açıdan düşünüldüğünde bunun da fazla bir farklılık oluşturmadığı, Kırgızların başka kavimler içine girerek etnik değişime uğrarken, Kazakların kendi topraklarında başka etnik komponentlerin baskısı altında kalarak etkilenmiş olduğunu gösterir. Belki zamanla vatan olarak kabul edilen topraklarda istilacı kavmin gücünün zayıflamaya başlamasıyla beraber demografik üstünlüğün farklı şekillerde kullanılarak etnik asimilasyonun gücünün kesilmesi mümkündür. Fakat bunun içinde istilacı kitlenin etnik karışımını engellemek için mevcut coğrafyadan bu kitleleri uzaklaştırma mecburiyeti doğmuştur. Bunun Kazakların yaşadıkları coğrafyada bazı istilacı kavimlere tatbik edildiği tespit edilebilmiş ama diğer kavimler askerî hâkimiyetlerini kaybetse bile etnik olarak bölgeden çekilmemiş ve Kazak boyları arasında kalarak karışmışlardır. Bu da Kazak fizyonomisinde kendine has olan saf elementlerin asimile edilmesi ve başka komponentlerin fizyonomilerinde görülen farklı özelliklerin Kazaklar arasında da görülmesine ve metis gurupların etnik dinamiği bozmasına kadar varmıştır.

Bu dönemde özellikle Kıpçakların kalıntılarının bölgede bulunması ve diğer büyük kavimlerin küçük direnişlerine rağmen Moğol askerî ilerleyişini durduramamaları etnik kaynaşmayı kaçınılmaz kılmıştır. Kısa bir süre önce Kırgızlar gibi Kazakları oluşturan boyları da hâkimiyeti altına alan ve onlarla kaynaşan Karakitay boylarının da etnik yönden Kazak birliği içinde yer alacak olan kavimlerle karışıp kaynaştığı anlaşılmaktadır. Kıpçak boylarının Kazakistan'ın farklı bölgelerinde etnik baskı meydana getirmeleri sebebiyle belirli bir oranda Kazak antropolojisinde değişikliğe sebep oldukları açıktır (**Henkey, 2002:540**)²¹. Kıpçak birliğinin Kazak coğrafyasının büyük bir kısmında etki oluşturduğu ve etnik kimliğinin şekillenmesinde en büyük komponent olarak varlığını uzun süre muhafaza ettiği de bilinmektedir. Kıpçak etnik komponentleri, Kazak boyları siyasî bir birlik oluşturmadan önce belirli bölgelerde yoğunlaşmış Sır derya boyları, İdil ve Don nehri, Kafkas ile Kırım dağları, güneybatı Hazar bozkırını, Kazakistan'ın orta kesimlerinde ve güneybatı-batı taraflarında yerleşmişlerdir²². Saklar döneminde görülen fizyodinamik yapının güçlü bir şekilde sağlamlatıldığı diğer önemli dönemde Kıpçaklar dönemidir ki günümüz Kazak fizyonomisinin şekillenmesinde bu komponentin oluşturduğu belirgin etki hala tespit edilebilmektedir. Kazak Kıpçaklarının morfofizyolojik özellikleri şöyledir: Orta boylu (166,8 cm), baş yapısı yuvarlak (85,8 mm), yüzü genişçe (147,3 mm), ve biraz

XIV.-XVI. Yüzyılda Kırgızlar ve Kazaklar Arasında Moğol Komponentlerinin Oluşturduğu Etnik Baskılar

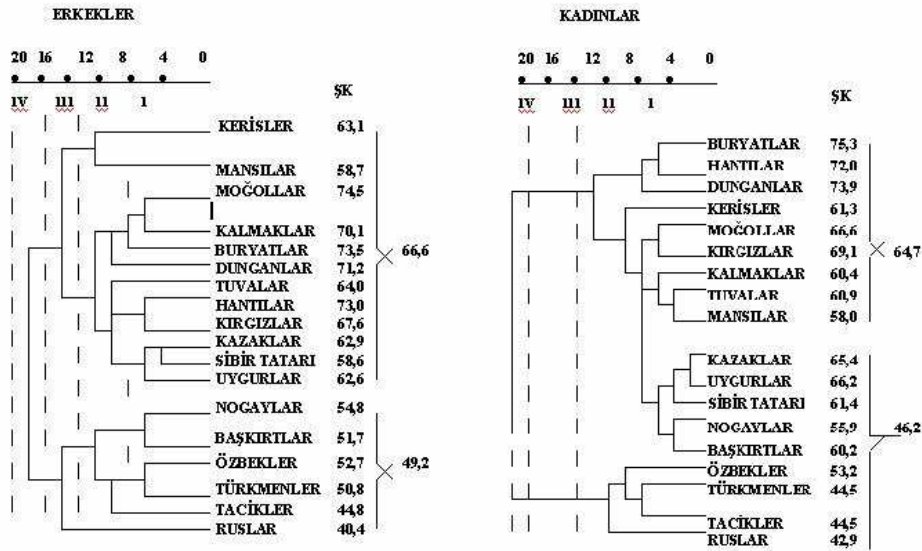
büyükçedir (128,3 mm). Gök (veya çakır) gözlü, kara saçlı, gözlerinin iç tarafları kısık (epikantusu % 24,0), dış tarafı ise genellikle yüksek şekildedir. Dış yapısı ve parmak derileri daha çok Moğol ve Avrupa nesillerinde görülen özelliktedir²³. Kıpçakların günümüz Kazaklarının etnik tabanını oluşturdukları dönemde Kırgızlar, Yenisey-Altay bölgesinden daha tamamen ayrılmamış fakat batıya doğru yoğun bir şekilde hareket etmeye başlamışlardır.

Eski etnik yapılarına karşılaştırmalı olarak değindiğimiz Kazak ve Kırgızların tarihi antropolojilerinde yaşadıkları etapların ortak özelliklerini açıklamamız, XIV.-XVI. asırlardaki fizyonomik benzerliklerin anlaşılmasını daha da kolaylaştıracaktır. Kırgızlarla Kazakların fizyonomik benzerlikleri ve Yedi su bölgesindeki yakın coğrafi mekânın getirdiği ortak tarih (XV. yüzyıldan başlayarak XVI. yüzyıldan sonraki dönem) etnik kaynaşmayı da beraberinde getirmiştir²⁴. Her iki kavim de dönemin olaylarının getirdiği askerî ve sosyal yakınlaşmalarla iyice birbirlerini tanımışlardır. Bu kaynaşma fizyonomik özellikleri ile birbirlerine bazı antropometrik noktalarda uzak olan iki kavmi iyice yaklaştırmış ve aynı olmasa da birbirine çok yakın yüzdelerle benzeyen tipolojileri şekillendirmiştir.

XIV.-XVI. YÜZYILLARDA BOYLAR ARASINDA MEYDANA GELEN ANTROPOMETRİK ETKİLEŞİMLER

XIV.-XVI. yüzyıla ait antropolojik verilere ve sonraki döneme ait kaynaklara dayalı olarak Kırgız fizyonomisi şu şekilde tanımlanmıştır; Kırgızlar orta boylu, geniş gövdeli, elinin parmakları ve yapısı kısa, vücudu güçlü, kilo almaya elverişli (çoğunlukla yaşlandığı zaman), derisinin rengi ak-sarı, ayakları eğri büğrü (attan inmediği için) ufak baş yapısında brakisefal özellikleri baskın, saçı kara, dik ve çok sert, geç ağaran, yüz yapısı kemiklidir, derisinin rengi koyu (gök), burnu geniş, sakalı seyrek ve geç çıkar, gözleri gök renktedir (çakır), gençken daha çok kara renktedir²⁵. Kazak fizyonomisi ise şu özelliklere sahiptir; “Orta boylu, geniş gövdeli, parmakları taraklı (uzun), vücudu güçlü, derisi aka benzer sarı, ayakları eğri, saçları kara dik çıkan sert ve geç ağaran, derisi güneşte yanmış, baş yapısı brakisefal, düz burunlu, sık sakallı (bu tarif diğer tariflerden ayrılmaktadır Kıpçak guruplarını tanımlıyor olabilir M. K.), gençken sakalları ak ve kara karışımı karaya daha yakındır...²⁶. Dikkatli bir şekilde karşılaştırıldığında Kırgız fizyonomisinde görülen özelliklerin, Kazaklarla büyük benzerliklerinin olduğu görülür.

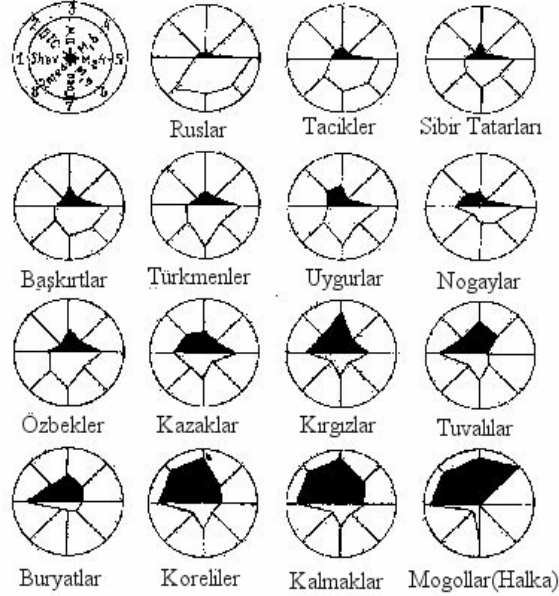
Kırgız ve Kazak boylarına ait olan fizyonomik veriler arkeolojik araştırmaların zenginliğine dayalı olarak ayrıntıları ile tespit edilmiş ve çeşitli dönemlerde bulunan cesetlerin bölge bölge aralarındaki farklar ölçülerek istatistikî olarak yayınlanmıştır. Bu da araştırmaları sadece uzak bölgelerle karşılaştırma imkânını değil aynı zamanda bir etnik tabanın bölgeler arasındaki farklarını da bulma şansını beraberinde getirmiştir. S. M. Abramzon, Kırgızların fizyonomik olarak genel antropometrik özelliklerini orta boydan biraz aşağı veya orta boylu (ortalama değışikliğı 161,1-168,7 cm arasında) yapıda, başının yapısı forma olarak brakisefal (ölçüleri 84-88 arasında)²⁷ şeklinde açıklamaktadır. Rus araştırmacıların eserlerindeki tanımlara ve seyyahların günlüklerindeki kayıtlara göre; “Kazaklar 162.9 mm (Bököyler), 168.5 (Kereyler), ortalama olarak ifade edildiğinde 164.6 mm’dir. Başları brakisefal kafa çevresi 192’den (Orta Cüz) 238’e kadar (Bekey ordası), yüzleri 114’ten 121’e kadar, kafatasının uzunluğu ve genişliğı yaklaşık olarak 86,5’den 89,5’e kadar²⁸ ulaştığı açıklanmıştır.

Kazakların diğerk halklar arasındaki taksonomik yeri. ODA tablosunun etnik sıralaması: 1.Çok az, 2. Biraz daha, 3. Orta, 4. Büyük, 5. Çok büyük²⁹.

XIV.-XVI. Yüzyılda Kırgızlar ve Kazaklar Arasında Moğol Komponentlerinin Oluşturduğu Etnik Baskılar

Kırgızlarla Kazaklar arasındaki fizyonomik benzerlikler büyük oranlarda bütün vücut yapısında görülmekte ve ölçümler sonuç itibariyle yaklaşık rakamları vermektedir. Vücut organlarında kafatası yapısında, kol ve beden derisinde, saç yapısında, kulak biçiminde, burun, ağız ve alın yapısının özelliklerinde, sakalın çıkışında, vücuttaki kılların çıkış şekillerinde, gözün şeklinde, kaşların geliş şeklinde, yüzün biçiminde vd. birçok noktada görülen yakınlık şaşırtıcıdır³⁰. Bu yakınlığın açıkça görüldüğü azaların (vücut bölümünün de) biri de dişlerin fizikî yapısının şeklinde tespit edilebilmektedir. Kırgızlarla Kazakların diş yapısındaki farklılığın oranı aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere azdır. Bazı fizyonomik özellikleri yönüyle Moğollara yakın olan her iki kavmin diş yapısı itibariyle olan uzaklıkları bu tabloda açıkça görülmektedir.

Kazaklar ile Avrasya'nın diğer halklarının diş verilerinin doğu (kara renk) ve batı kökenine denk gelecek şekilde hazırlanan kombinatsiyalık poligonları³¹.

Kırgızlarla Kazakların fizyonomik yapılarında görülen bu büyük benzerliklerin yanı sıra onları antropometrik olarak ayıran iki önemli farklılık vardır. Bu özelliklerden birisi Kazakların Kırgızlara oranla daha fazla Avrupaî fizyonomik özelliklere sahip

olmaları Kırgızların ise daha çok Asyenik özellikler sergilemeleridir. Her iki gurubun da Asyenik etnik kökenin temsilcileri olduğu düşünüldüğünde farklılığın Avrupaî komponentlerin yüzdelik oranlarından kaynaklandığı görülür. İki etnik gurubu birbirinden belirgin olarak ayıran diğer özellik ise Kazaklara oranla Kırgızların fizyonomilerinde daha fazla Mongoloid element taşımalarıdır.

Asyenik kavimlerde görülen Avrupaî özellikler pek çok antropologun dikkatini çektiği için konu üzerinde çeşitli araştırmalar yapılmış ve ayrıntılı ölçümlerle yüzdelik oranlar tespit edilmiştir. N. N. Miklaşevskaya'nın elde ettiği ölçümlere göre, Kırgız ve Kazaklar arasındaki Avrupaî özellikler vücudun bazı bölümlerine göre şu şekildedir:

Kırgız ve Kazaklar arasındaki Avrupaî özelliklerin fizikî yapıdaki görünüşünün karşılaştırmalı dereceleri³².

Tablo: 24

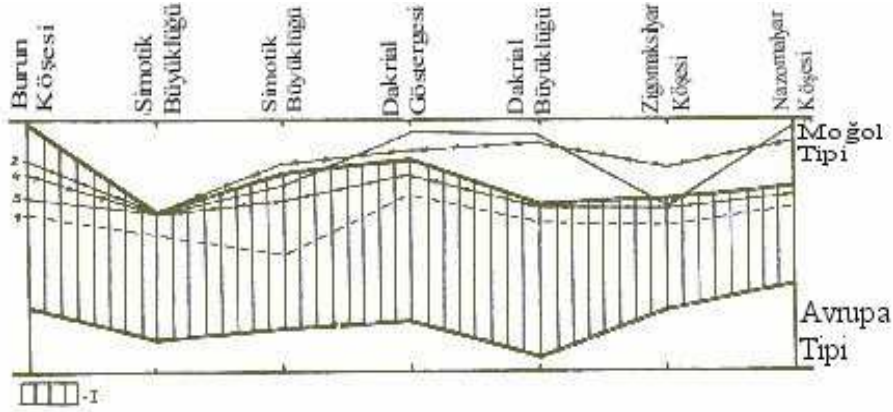
Özellikleri	Kırgızlar	Kazaklar
Sakalın çıkışı	3	4
Göğüsteki kılların çıkışı	3	4
Saçın şekli (% kalınlığı)	2	4
Kaşın şekli	3	4
Alnın yapısı (iç bölümü)	3	4
Epikontus (% lik var olma oranı)	3	4
Göz yuvasının genişliği	3	4
Göz yuvasının yerleşimi	3	4
Yüzün horizontal profili	2	3
Burun kemerinin büyüklüğü	3	4
Burun çıkıntısının düz profili	3	4
Burun deliklerinin yerleşimi	3	4
Üst damak profili	3,5	3,5
Kulak memesi	4	3
Ortalama rakam	2,96	3,82

Kırgızların Moğol ulusunun hâkimiyet döneminde Kazak boylarına oranla daha uzun süre onlarla bir arada yaşadıkları ve etnik erimeye uğradıkları bilinmektedir. Bu etnik erime sadece Moğol ulusu döneminde olmamış Kırgızların Yenisey-Altay

XIV.-XVI. Yüzyılda Kırgızlar ve Kazaklar Arasında Moğol Komponentlerinin Oluşturduğu Etnik Baskılar

bölgesinde yaşadıkları dönemde de Moğol guruplarıyla etnik yönden kaynaştıkları tespit edilmiştir. Bu kaynaşma, Moğol ulusunun hâkimiyeti altında olmasına rağmen coğrafi uzaklık sebebiyle Kazaklar arasında daha az oranlarda gerçekleşmiştir.

Kırgız ve Kazak boyları arasında görülen etnik yakınlık XIV. yüzyılda Kırgızların Tanrı dağları bölgesinde yoğunlaşmalarının dışında, özellikle XV. yüzyılda ve XVI. yüzyılda görülür. Kalmak saldırıları sırasında Kazakların güçlü müttefik olarak Kırgızlardan yardım istemeleri ve Kazak hanlarının yerleşim merkezi olarak Kırgız topraklarını tercih etmeleri bu kaynaşmaları kaçınılmaz kılmıştır. Kırgızlarla Kazakların etnik yakınlığı sonraki asırlarda da devam etmiş ve etnik kaynaşma sınır boylarında belirgin hale gelmeye başlayarak her iki taraftan da coğrafi olarak yer değiştirip Kazaklardan Kırgızların, Kırgızlardan Kazakların arasına yerleşenler olmuştur. Bu yakınlık sadece etnik olarak değil, boylar düzeyinde de görülmüş ve kaynaşma zamanla kalabalık guruplar halinde gerçekleşmiştir.

Orta asırlarda Kazakistan'ın yerli halkının Orta Asya'nın günümüzdeki bazı halklarıyla yüz kemiği ve burun kemiği kenarlarının özellikleri yönüyle aralarında karşılaştırılması:

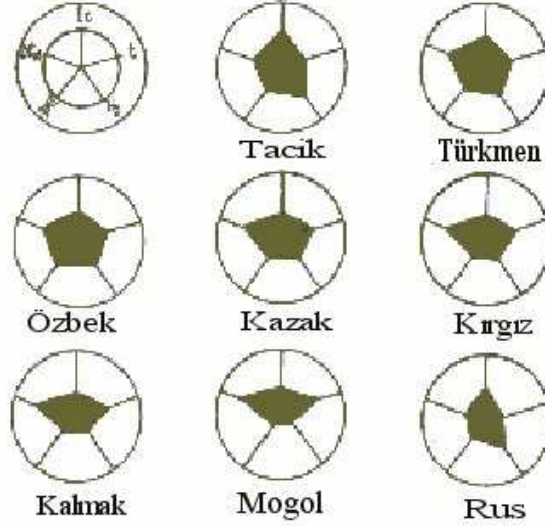
1. Kazaklar, 2. Kırgızlar, 3. Tölentitler, 4. Moğollar³³.

Etnik baskılar sonucunda ağır asimile hareketlerine dayanamayan boyların parçalanarak daha batıya doğru kaçtıkları ve Moğol boylarıyla kaynaşarak eritme politikasına yenik düştükleri müşahede edilir. Moğolların bölgede parçalanarak zayıf düştükleri tarihlere kadar, Kazak etnik birliğini şekillendiren boyların herhangi bir askerî kıpırdama hareketine yönelemedikleri anlaşılmaktadır. Kazak boylarını oluşturan

etnik gurupların XV. yüzyılın sonuna doğru siyasî yönden Moğollara bağlı bulunan Türk kökenli boylardan oluşan kitlenin yavaş yavaş bağımsız hareket etmek istediği görülür. Kazak boylarının siyasî bir birlik altında toplanmaları Moğol boylarının Kazak boyları arasında azınlıkta kalarak hızlı bir şekilde kaynaşmalarını kolaylaştırmış bu da etnik erimeyi olumsuz yönde hızlandıran başka bir sebep olmuştur. Moğol askerî birlikleri yenilgiye uğrayarak çekilmelerine rağmen bütün Moğol boyları bölgeyi terk etmemiş ve yerli halkla kaynaşmıştır. Bu da etnik tabanda farklı guruplardan bir araya gelen Kazak birliğini etkilemiş siyasî teşkilatlanma beraberinde eritme gücünü getirdiği için Moğollarla istemeden de olsa sosyal birliktelik oluşmaya başlamıştır.

Etnik asimile hareketi daha bitmeden, Moğolların geldikleri topraklara geri çekilmeye başladıkları dönemde Kalmak tehlikesi ortaya çıkmıştır. Kalmakların askerî hareketleri Kazak boyları arasında büyük kırgınlara sebebiyet vermiş, Kazakistan'ın bazı bölgeleri tamamen Kalmakların kontrolüne geçmiştir. Kalmaklar, Moğollar gibi uzun süreli bölgede kalma düşüncesi taşımadıklarından ilk saldırıları daha acımasız olmuş ve büyük katliamlarda bulunmuşlardır. Kalmak dönemi Kazaklar gibi Kırgızların etnik yapısında önemli yaralar açmış bazı Kalmak boyları Kırgız boyları arasında kalarak yerli halka katılmışlardır. Kalmak etnik dokusunun Moğol komponentleri üzerinde yoğunlaşması ile beraber Kazaklarda da Kırgızlar gibi Mongoloid elementler baskın hale gelmiştir. Kazakların kan yapılarında da O gurubunun % 34'le belirgin bir baskı teşkil ettiği görülür³⁴, A gurubu % 28,8, B gurubu % 29,5'luk orana sahiptir. Kazakların kan gurupları şu şekilde sıralanmaktadır: O>A≥B>AB³⁵. Kan verileri dikkatle incelendiği zaman Moğolların Kazak ve Kırgızlarla O gurubu yüzdesindeki oranla birbirlerine olan yakınlıkları dikkat çekecektir.

XIV.-XVI. Yüzyılda Kırgızlar ve Kazaklar Arasında Moğol Komponentlerinin Oluşturduğu Etnik Baskılar

Kazakların eski dermatogliflik sonuçlara göre Avrasya'nın bazı etnik gurupları ile olan farklılıkları³⁶.

Kan verilerinin dışında Moğollarla Kırgızların ve Kazakların dermatolojik benzerlikleri yukarıdaki tabloda görülmektedir. Kırgızlarda olduğu gibi Kazaklar arasında da belirli sayıda farklı kökene sahip olan ve askerî işgaller döneminde Kazak boyları arasında kalan etnik guruplar mevcuttur. Kazak boylarından Kerey, Merkit, Nayman, Oyrat, Uak ve diğer küçük uruular Moğol kökenli olarak kabul edilir. Ayrıca parmak şekilleri, sakalın çıkışı, göğüsteki kılların çıkışı, saçların şekli, kaşların tipi, gözün şekli (içte ve dışta), yüzün yuvarlaklığı, burun şekli, burun kanatları, kulak memeleri, kafa yapısı vd. özellikler Sovyet arkeologları tarafından incelenmiş, Moğollarla Kırgızların ve Kazakların fizyonomisindeki yakınlık bölge bölge tespit edilmiştir. Bu sonuçlar tarafımızca Avrupalı kaynaklarla mukayese edilerek kullanılmakta ve karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Sovyet antropologların bazı tezleri özellikle Orta Asya'da Moğollaşma etabına odaklaştığı için diğer dönemler üzerinde fazla durulmamıştır. Bu da yanlış bir yaklaşımla Moğollaşmanın Merkezî Asya'da tam olarak bir etnik eritme dönemi oluşturduğu düşüncesini doğurmaktadır. Oysaki bu dönem belirli zaman dilimlerini ve incelediğimiz zamanı (XIV. ve XVI.

yüzyıl) içine almaktadır. Bu meselenin önemle gözden kaçırılmaması gereken bir nokta olduğu Kırgız ve Kazak etnik dokusunda eski etnik kalıntıların da çok önemli bir yere sahip bulunduğu unutulmamalıdır. Sovyet arkeologların buldukları materyaller antropologlar tarafından incelenerek, Kırgızistan'ın güneyi ile kuzeyi arasındaki³⁷, İçkilikler ile Sağ ve Sol kanat arasındaki³⁸ ve Kazakların cüzleri arasındaki³⁹ Moğollaşma oranlarının birbirleriyle farklılıkları kadar araştırılmıştır.

Genetik disiplini sayesinde verilerin sonuçlarına bakılarak da Kazakları Kırgızlardan, Kırgızları-Kazakları Moğollardan ayırabilmek mümkündür. Genetik verilerin çok ince ayrıntılara sahip bulunması ve etnik tabanın izlerini geriye doğru izleme şansı tanınması asrın en değerli tıbbi gelişmelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu genetik verilerle, tarih disiplininin metotlarıyla (antropolojik incelemelere dayalı olarak) elde edilen etnik tarih verilerinin sonuçları karşılaştırıldığında milletlerin ve kavimlerin tarihi-etnogenetik gelişim seyrini öğrenmek, hangi etapları kat ettiklerini izlemek mümkündür.

Değerlendirme

Yapılan araştırmaların sonuçlarına dayalı olarak Moğolların Kırgızlar-Kazaklar üzerinde de etnik yönden önemli bir etki oluşturdukları ve bu etkinin etnik tabanda kalıcı izler bıraktığı anlaşılmaktadır. Her milletin etnik tabanında tarihin seyri içerisinde karışıp kaynaştığı, esaret altında kaldığı, yerleşim bölgesinden sürülerek başka yerlerdeki etnik guruplarla kaynaşmaya zorlandığı, demografik asimilasyona uğratılmak istendiği dönemler olmuştur. Etnik olarak karışıma uğramamış, ari bir ırk bulabilmek mümkün değildir ama Kırgızlarda % 70'lere varan Kazaklarda ise %60'lara varan oranlarda bir etnik erime takdir edileceği üzere büyük bir rakamdır. Yapmış olduğumuz başka bir araştırma bu incelememizi pekiştirir özellik taşımaktadır. Bu araştırmada Moğol kökenli boyların Kırgızlar arasında Sağ Kanat (Dulat, Nayman, Uyşın, Monoldar (Moğollar), Suan, Kerey vd.) içinde daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Kazaklar arasında ise daha çok Kıpçak kökenli boylar büyük bir varlık göstermekte Moğol boyları etnik olarak Ulu (Büyük) Cüz (Dulat, Nogay, Uysin, Suan, Abak-Kerey vd.) içinde yoğunluk oluşturmaktadır. Bu oranlar sadece etnik asimilasyon sonucunda gerçekleşmemiştir, akrabalık bağları bulunan bu kavimlerin tarihin en eski dönemlerinde itibaren bir aradayken zamanla siyasî-askerî sebeplere dayalı olarak

XIV.-XVI. Yüzyılda Kırgızlar ve Kazaklar Arasında Moğol Komponentlerinin Oluşturduğu Etnik Baskılar

birbirlerinden ayrıldıkları da unutulmamalıdır. Özellikle Moğol istilası ve Moğolistan Devleti döneminden sonra Moğol kökenli boyların Kırgız ve Kazak boy birliği içinde kalarak varlıklarını muhafaza etmeleri etkili olan başka bir faktördür. Kültürel yönden farklı olan bu iki kavmin benzerliği (etnik-azda olsa kültürel) okuyucuyu şaşırtmamalıdır. Moğollarla Türkler farklı kavimlerdir, coğrafi yakınlık onları askeri arenada bir araya getirmiş ve bazı benzerlikler zamanla vücuda gelmiştir. Aynı zamanda Moğolların brakisefal gurubu içinde değerlendirildiği ve ana gurubun kollarından birini meydana getirdiği göz ardı edilmemelidir.

Abstract

The ethnic pressure of Mongol elements on the Kyrgyz and Kazakhs in the xiv and xvi centuries

The XIV-XVI centuries consist of the time in which rapid military struggles and ethnic exploits occurred on the lands known as Mongolia. But the dynamism seen in the ethnic movement is not valid only for this. There occurred along time an ethnic union among Mongolians, Kyrgyz and Kazakhs in this age and some differences occurred in the phonemic structure which is known to be peculiar to Turks. Ethnic interactions occurred in different ages and the case of the Kyrgyz and Kazakh have tried to be analyzed anthropologically. This historical investigation aims to prove the anthropological progress in which both tribes lived in terms of ethnical history.

Key Words: *Kyrgyz, Kazakh, Clan, Ethnical Relations, Desti-Kıpcak, Altay, Mongolia.*

• Dr., Yusuf Balasagun Kırgız Millî Devlet Üniversitesi, Kırgızistan Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ M. Kalkan, *İslamiyet'ten Önce Orta Asya Türk Devletlerinde Ordu ve Savaş Stratejileri*, İzmir, 1995, s. 172.

² M. Kalkan, "Orta kılımdağı kırgız-kazak uruularının koomduk abalı", *Vestnik*, Bişkek, 2002, S. 3-4, s. 123.

³ J. P. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi* (Çev: A. Kazancıgil, A. Bereket), İst., 2001, s. 18.

⁴ Monah İakineom, *İstoriya pervih çetireh hanov iz doma Çingisova*, Senpeterburg, 1829, s. 91-97, 200-230; ۱۹۹۹ ق، شنجاک: شنجاک خالی تایر شەن ق، موڭغوللارنىڭ مەخپى تارىخى (ترجمە قىلغۇچى: نەركەن شىرېت)، شىنجاڭ، شىنجاڭ خالى تايىر شەن ق، ۱۹۹۹، 230؛

- ⁵ Raşid ad-din, *Sbornik letopisey. İstoriya Mongolov. Soçinenie Raşid-eddina*. Per. İ. N. Berezina, TVORGO, Sempeterburg, 1858, T. V, s. 130.
- ⁶ G. F. Debets, "Problema proishajdeniya kirgizskogo naroda v svete antropologičeskih dannih", *Trudi kirgizskoy arheologo- etnografičeskoj ekspeditsii*, Moskva, 1956, T. I, s. 12.
- ⁷ Mulli Musi Ben Mulla Aysa Sayramtsa, *Tarih-i Yemeni (تاریخی یا مانی)*, *İstoriya vladeteley Kaşgarii*. İzd. N. N. Pantusovim, Kazan, 1905, s. 14.
- ⁸ S. M. Abramzon, *Kirgız cana Kirgızstan tarihi boyunca tandalma emgekter*, Bişkek, 1999, s. 35. Uruu: Kirgızlar arasında boya bağı olan küçük sosyal oluşuma etnik isimlendirmeyle bu ad verilir.
- ⁹ V. İ. Yudin, "O rodoplemennom sostave mogulov mogulistana i mogulii i ih etničeskih svyazyah s kazahskim i durugimi sosednimi narodami", *İzvastiya (Habarlar) Akademii Nauk Kazahskoy SSR, Seriyе Obşçestvennıh Nauk*, Alma-ata, 1965, Vıp III, s. 59.
- ¹⁰ Du Runkun, Go Binyan, "Kirgız ulutunun ata konusu cana alardın batışka köçüşü", *Kirgızdar*, Bişkek, 1997, T. IV, s. 135.
- ¹¹ L. V. Oşanin, "Materialı po antropologii Sredney Azii. Kirgızii yujnogo poberejya İssık kulya", V. V. Bartoldu *Turkestarskie duruziya, učeniki i poçtatili*, Taşkent, 1927, s. 263.
- ¹² N. A. Aristov, *Usuni i kirgız ili kara-kirgızı*, Bişkek, 2001, s. 40.
- ¹³ L. N. Gumilev, *Hunni*, Moskva, 1960, s. 250.
- ¹⁴ G. Grumm-Grjımaylo, *Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray*, Leningrad, T. II, 1926, s. 54.
- ¹⁵ O. Ismagulov, Ethnogenesis of the Kazak people, *History of Kazakstan*, Almaty, 1998, s. 43.
- ¹⁶ G. F. Debets, "Problema proishajdeniya kirgizskogo naroda v svete antropologičeskih dannih", *Trudi kirgizskoy arheologo- etnografičeskoj ekspeditsii*, Moskva, 1956, T. I, s. 15.
- ¹⁷ *Kazak Sovyet Entsiklopedisi*, Almaty, 1976, T. VIII, s.118.
- ¹⁸ K. İ. Petrov, *Oçerk proishojdeniya kirgizskogo naroda*, Frunze, 1963, s. 10.
- ¹⁹ V. P. Alekseyev, "Hakası, Yeniseyskie Kirgızı, Kirgızı", *Trudi kirgizskoy arheologo-etnografičeskoj ekspeditsii*, Moskva, 1956, T. I, s. 127.
- ²⁰ S. M. Abramzon, *Kirgız cana Kirgızstan tarihi boyunca tandalma emgekter*, B., 1999, s. 51.
- ²¹ G. Henkey, I. Hovarth, "Sincan ve Çin'deki Kazakların Fiziksel Antropolojileri İle İlgili Yeni Veriler", *Türkler*, C. I, Ankara, 2002, s. 540.
- ²² B. Kumekov, "About the term Kazak", *History of Kazakstan*, Almaty, 1998, s. 58.
- ²³ *Kazak Sovyet Entsiklopedisi*, Almaty, 1975, T. VII, s. 104-105.
- ²⁴ K. B. Sihimbayeva, Antropologičeskiy sostavnaseleniya Zapadnogo Kazahstana po dannım dermatoglifiki i odontologii (*Avtoref. dis. kand. ist. nauk*), Moskva, 1987.
- ²⁵ M. Muhammed, *Oris entsiklopediyalarındağı kazak sejiresi*, Almaty, 1994, s. 179.
- ²⁶ *Entsiklopedičeskiy slovar*, F. A. Brokgauza i İ. A. Efrona, Spb., 1895, T. XXIX, s. 103.
- ²⁷ S. M. Abramzon, *Kirgız cana Kirgızstan tarihi boyunca tandalma emgekter*, Bişkek, 1999, s. 434.
- ²⁸ *Russkaya entsiklopediya*, Spb., 1914, T. X, s. 215.
- ²⁹ K. B. Sıkımbayeva, "Kazaktardın dermatologiyalık derekteri", *Kazakstan respublikası uluttık ğılım akademiyasının habarları*, Almaty, 1994, №1 (193), s. 73.
- ³⁰ A. Haruzin, *Kirgızı Bukeyevskoy ordı (Antropologo-etnologičeskiy oçerk)*, Moskva, 1889, Vıp. I, s. 357,374,407.
- ³¹ O. İsmagulov, K. Sikimbaeva, A. O. İsmagulova, K. A. Pişçulina, B. E. Kömekov, M. S. Mukanov, "Kazak halkının kalıptasur", *Kazakstan tarihi*, Almaty, 1998, T. II, s. 273.
- ³² N. N. Miklaşevskaya, "K voprosu ob udelnom vese Tsentralnoaziatskogo elementa v obrazavanii antropologičeskogo tipa kirgizov", *Trudi kirgizskoy arheologo- etnografičeskoj ekspeditsii*, Moskva, 1959, T. II, s. 381.
- ³³ O. İsmagulov, K. Sikimbaeva, A. O. İsmagulova, K. A. Pişçulina, B. E. Kömekov, M. S. Mukanov, "Kazak halkının kalıptasur", *Kazakstan tarihi*, Almaty, 1998, T. II, s. 279.
- ³⁴ O. İsmagulov, K. Sikimbaeva, A. O. İsmagulova, K. A. Pişçulina, B. E. Kömekov, M. S. Mukanov,

XIV.-XVI. Yüzyılda Kırgızlar ve Kazaklar Arasında Moğol Komponentlerinin Oluşturduğu Etnik Baskılar

---

“Kazak halkının kalıptasui”, *Kazakstan tarihi*, Almatı, 1998, T. II, s. 269.

³⁵ O. İsmagulov, K. B. Sihimbaeva, A. O. İsmagulova, “Antropologičeskie aspekti proishojdeniya kazahskogo naroda”, *İzvastiya (Habarlar) Akademii Nauk Kazahskoy SSR, Seriya Obşçestvennih Nauk*, Almatı, 1993, № 1 (187), s. 28-29.

³⁶ O. İsmagulov, K. Sikimbaeva, A. O. İsmagulova, K. A. Pişçulina, B. E. Kömekov, M. S. Mukanov, “Kazak halkının kalıptasui”, *Kazakstan tarihi*, Almatı, 1998, T. II, s. 272.

³⁷ İ. M. Zolotareva, “Somatologičeskiy issledovaniya v Ferganskoy doline”, *Trudi kirgizskoy arheologo- etnografičeskoj ekspeditsii*, Moskva, 1956, T. I, s. 62-63.

³⁸ N. N. Miklaşevskaya, “Somatologičeskiy issledovaniya v kirgizii”, *Trudi kirgizskoy arheologo- etnografičeskoj ekspeditsii*, Moskva, 1956, T. I, s. 30.

³⁹ O. İsmagulov, *Etničeskaya antropologiya Kazahstana. Somatologičeskoe issledovanie*, Alma-ata, 1982.